

ABDÜLHAMİD el-KÂTİB

(عبد الحميد الكاتب)

Ebû Gâlib Abdülhamîd
b. Yahyâ b. Sa'd el-Kâtib
(ö. 132/750)

Arap risâle* üslûbunun kurucusu.

Doğum yeri ve yılı hakkında kesin bilgi yoktur. Muhtemelen Fırat kenarındaki Enbâr kasabasında doğdu. Dedesi Sa'd, Âmir b. Lüey kabilesinin mevlâ'sı idi. Risâlelerinde verdiği bilgilere dayanarak İran veya Ârâmî asıllı olduğu hakkında görüşler ileri sürülmüştür. Çocukluğunda ailesi Rakka'ya, sonra da Şam'a göçerek oraya yerleşti; Abdülhamîd de orada yetişti. Kâtiplik sanatı konusunda ilk bilgi ve tecrübeyi, kız kardeşinin kocası ve Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in kâtib'i olan Ebû'l-Alâ Sâlim b. Abdullah'ın yanında kazandı. Birçok yeri gezdi ve ders verdi. Kûfe'de iken Yezîd b. Abdülmelik'e mektuplar yazdı; daha sonra Azerbaycan valiliği yıllarında Mervân b. Muhammed b. Mervân ile irtibat kurarak onun inşâ* hizmetinde bulundu. Mervân'ın halife olması üzerine de (126/744) onunla beraber Şam'a giderek sarayın inşâ reisliğine kadar yükseldi ve ömrünün sonuna kadar Mervân'a sadakatle hizmet etti. Vefat yeri konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. 26 Zilhicce 132 (5 Ağustos 750) tarihinde Halife Mervân'la birlikte Bûsîr'de (Mısır) veya daha sonra kaçtığı el-Cezîre'de yakın dostu ve talebesi İbnü'l-Mukaffa'ın evinde bulunarak öldürüldüğü rivayet edilmektedir.

Abdülhamîd el-Kâtib, Süleyman b. Abdülmelik'in kâtibî Abdülhamîd el-Asgar'dan ayırt edilmesi için Abdülhamîd el-Ekber diye de anılmaktadır. Brockelmann'ın bu iki zatı biribiriyile karıştırdığını belirtmek gerekir.

Abdülhamîd, hicri ikinci asrın en meşhur risâle (resmî yazışma, mektup) yazarı olup klasik risâle tarzının esaslarını ve kaidelerini yeniden düzenlemiş ve onu bir sanat haline getirmiştir. Kültür seviyesi ne olursa olsun herkesin zevkle okuyacağı bir şekilde kaleme aldığı siyasî ve hususi mahiyetteki bu risâlelerinden dolayı o, Arap risâle üslûbunun kurucusu olarak bilinir. Bu konuda yeni bir usul ortaya koymaktan ziyade Câhiliye devrinden beri var olan klasik risâle tarzını yeni kaidelerle değiştirerek kendine has bir üslûp geliştirmiştir. Meselâ

ilk defa risâleyi uzunca olarak kaleme alıp muhteva ve şeklini genişletmiştir. Ayrıca bölümlere ayırarak her bölüme tahmîdât ile başlamış ve bu usul kendinden sonraki İslâm münşileri tarafından da takip edilmiştir. Her bölümde müstakil bir fikir veya konuyu anlatmış, bir bölüm içinde konudan konuya geçmemiştir. Belâgat sanatını kolaylaştırarak risâlelerinde kullanmış, böylece resmî yazışmaları bir sanat haline getirmiştir. Bunun içindir ki, "Risâle tarzı Abdülhamîd'le başladı, İbnü'l-Amîd'le (ö. 360/970) sona erdi" denilmiştir.

Abdülhamîd Arapça'nın yanı sıra İslâmî ilimleri de çok iyi biliyordu. Farsça ve Ermenice'yi de bildiğinden, yazdığı risâlelerde bu dillerdeki deyimlere ve özyeşlere yer vermiştir. Eski İran (Sâsânî) ve Yunanlılar'ın kullandığı savaş taktikleri ve askerî harekâtla ilgili verdiği bilgiler, onun Sâsânî ve Eski Yunan kültürlerine de âşina olduğunu ve bu kültürlerden etkilendiğini göstermektedir. Bir halife kâtibî olarak halifenin dilinden yazdığı mektuplarda İslâm dininin ve Kur'an üslûbunun tesiri açıkça görülmektedir. Nitekim o, klasik hitabet (retorik) üslûbuyla yazdığı risâlelerini yer yer âyet ve hadislerle zenginleştirerek süslemiştir.

Risâleleri arasında en önemlisi, Mervân b. Muhammed b. Mervân'ın ağzından oğlu veliaht Abdullah'a yazdığı risâledir. Bu risâle, oğluna yaptığı şahsî tavsiyeleri yanında savaş tekniğiyle ilgili, askerlerin tertip, muharebe düzen ve düsturları hakkında açıklamalar da ihtiva etmektedir. Tâbirlere, söz âhengine, Arap şîrinin ve belâgatının canlı teşbihlerine dayanan bir dille kaleme aldığı ve yer yer açıklayıcı cümleler ilâve ettiği bu risâledeki bilgiler, onun Eski Yunan kültüründen faydalandığını göstermektedir. Bir başka risâlesi, kâtiplere hitaben yazdığı, onların mesuliyetlerini, görevlerinin önemini belirterek inşâ kaidelerini anlattığı risâledir. Sade bir dil ve akıcı bir üslûpla kaleme alınan bu risâle, kâtiplere hatalardan sakınmalarını ve ihtiyaç duyulan hususlarda kendisine müracaat etmelerini tavsiye eder. Uzun risâleleri yanında çok kısa olan hususi risâleleri de vardır. Bunlarda tasvir, teşbih gibi edebî sanatlarla bolca yer vermiştir. Kolay anlaşılın kelimeler kullanarak risâlelerinde güç ifadelere yer vermeye büyük gayret göstermiştir. Sözlerinin açıklığı, anlatımının sadeliği ve üslûbunun güzelliği hakkın-

da Arap edebiyatında müstesna bir yer işgal eder. Oğlu İsmâil, yakın arkadaşı ve talebesi İbnü'l-Mukaffa' ve Mehdî'nin veziri Ya'kûb b. Dâvûd, Abdülhamîd'in yetiştirdiği meşhur ve mahir münşilerdendir.

1000 adet (veya sayfa) olduğu rivayet edilen risâlelerinden pek çoğu zamanımıza kadar gelememiştir. Çeşitli edebî eserlerde yer alan bazı risâleleri, Tâhir el-Cezâirî ve Muhammed Kürd Ali tarafından derlenerek neşredilmiştir (*Resâ' ilü 'Abdülhamîd el-Kâtib*, Tunus 1318). Ayrıca Muhammed Kürd Ali, *Resâ' ilü'l-bülegâ'* (Kahire 1913, 1946) adıyla neşrettiği eserde onun risâlelerinden dört tanesine yer vermiştir (s. 173-246).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Üyânü'l-aḥbâr*, Kahire 1343-49/1925-30, I, 26, Ceşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v. dğr.), Kahire 1401/1980, s. 72-80; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1367/1948, III, 263; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. G. Flügel), Leipzig 1871, s. 117, 242; Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, Kahire 1952, s. 69; Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1965, s. 196; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-72, III, 228; Kalkaşandî, *Şubhu'l-aḥşâ*, Kahire 1963, X, 195; Brockelmann, *GAL*, II, 690; *Suppl.*, I, 105; Tâhâ Hüseyin, *Min ḥadîsi's-şî'r ve'n-neşr*, Kahire 1936, s. 40; Muhammed Kürd Ali, *Resâ' ilü'l-bülegâ'*, Kahire 1946, s. 173-246; a.m.f., *Ümerâ'ü'l-beyân*, Beyrut 1388/1969, s. 26; C. Zeydan, *Âdâb* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1957, I, 356; Zekî Mübârek, *en-Neşrü'l-fenî*, Kahire 1957, I, 60; Hannâ el-Fâhürî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî* (Beyrut, ts.), (el-Matbaatü'l-Bölisiyye), s. 335; Enîs el-Makdisî, *Teṭavvuru'l-esâlibi'n-neşriyye fi'l-edebî'l-'Arabî* (?), I, 156-159; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, I, 723; Ziriklî, *el-Aḥlâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1984, III, 289; J. D. Latham, "Abd al-Ḥamîd al-Kâtib", *Arabic literature to the end of the Umayyad period*, Cambridge 1983, s. 164-179; H. A. R. Gibb, "Abd al-Ḥamîd", *EI*² (İng.), I, 65-66; G. Lecomte, "Abd al-Ḥamîd Ibn Yahyâ", *EU*, I, 12-13; W. M. Brinner, "Abd-al-Ḥamîd b. Yahyâ", *Elr.*, I, 111-112.

ŞAKİR ERGİN

ABDÜLHAMİD b. VÂSİ' b. TÜRK

(عبد الحميد بن واسع بن ترك)

Ebû'l-Fazl Abdülhamîd b. Vâsî'
b. Türk el-Huttelî el-Hâsib**Cebir ilminin**kurucularından olduğu kabul edilen
İslâm matematikçisi.

Kendisinin ve yine bir matematikçi olan torunu Ebû Berze'nin taşıdığı İbn Türk künyesinden Türk asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Doğum tarihi belli